

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2.09:398(477)«19/20»

*Олена ВОВК,
м. Дрогобич*

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ-ФОЛЬКЛОРИСТІВ У СЕРЕДИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті здійснено аналіз діяльності українських письменників-фольклористів середини ХІХ – початку ХХ століття та досліджено художню природу жанру літературної казки другої половини ХІХ століття.

***Ключові слова:** фольклор, українська народна творчість, письменники-фольклористи, збирачі усної народної творчості, літературна казка.*

***Vovk O. Activity of Ukrainian writers-specialists in folklore in the middle of XIX – at the beginning of XX century.** The analysis of activity of the Ukrainian writers-specialists in folk-lore of middle of XIX is carried out in the article – to beginning of XX of century and artistic nature of genre of literary fairy-tale of the second half of XIX of century is investigational.*

***Key words:** folklore, Ukrainian folk work, writers-specialists in folklore, collectors of verbal folk work, literary fairy-tale.*

Постановка проблеми. Українське національне відродження на початку ХІХ століття було зумовлене не тільки появою нової української літератури, а також і великим зацікавленням українських діячів, учених, письменників народною творчістю, етнографією, фольклором. «Народознавство й літературні інтереси неподільно пов'язані в літературній діяльності інших письменників нового періоду. Одні й ті самі люди у наш час працювали разом і на літературному, й на етнографічному полі» [4, 283]. Письменниками й одночасно фольклористами були Тарас Шевченко, Марко Вовчок, Пантелеймон Куліш, Микола Костомаров, Квітка Основ'яненко, Степан Руданський, Іван Манжура, Борис Грінченко, Іван Франко, Олена Пчілка, Леся Українка і багато інших.

Український фольклор – це неосяжне багатство, складова і невід'ємна частина великої культури нашого народу. Саме через фольклор можна побачити характер, вдачу, психологію, філософію народу, його менталь-

ність. Багатоміскові спостереження та роздуми народу, його мрії та надії втілювалися в художні образи казок, легенд, пісень.

Українська народна творчість стала головним джерелом літературної творчості українських письменників XIX століття, що творили для дітей. Їхня заслуга, у першу чергу, полягає в тому, що вони «олітературили» такі жанри фольклору, як народні казки та байки, прислів'я, приказки, перекази, легенди.

Аналіз досліджень. Високу оцінку працям письменників-фольклористів дали у своїх рецензіях і статтях дослідники Ф. Вовк, В. Гнатюк, В. Горленко, М. Драгоманов, В. Комаров, А. Кримський, О. Лазаревський, І. Манжура, О. Потебня, І. Рудченко, М. Сумцов, І. Франко.

Мета статті полягає у здійсненні огляду діяльності українських письменників-фольклористів середини XIX – початку XX століття та дослідженні художньої природи жанру літературної казки другої половини XIX століття.

Виклад основного матеріалу. У 1856-1857 роках П. Куліш видав два томи збірника «Записки о Южной Руси». Сюди увійшли історичні думи, пісні, перекази та легенди, казки. У першому і другому випусках можна зустріти народні казки, записані письменниками-збирачами, серед яких П. Мирний, М. Костомаров, М. Номис, О. Ошицький [6, 28].

Такою ж роботою займався і Опанас Маркович та його дружина Марко Вовчок. Обоє вони записали не тільки багато пісень, казок, прислів'їв, а й розповідали про оповідачів, співаків у колі їх побуту і звичок. Ці матеріали Марія Вліньська використала у своїй літературній творчості (переробках народних казок у літературні).

У Північній Буковині видатний українській поет Юрій Федькович, збираючи народні пісні, особливу увагу звернув на записування легенд, переказів і пісень про опришків.

Українські письменники А. Свидницький та С. Руданський, І. Нечуй-Левицький, П. Мирний, Б. Грінченко, а в Галичині М. Шашкевич, Я. Головацький, І. Вагилевич, Н. Кобринська та інші записували твори українського фольклору, свої записи друкували у збірниках, альманахах і широко використовували у літературній діяльності. У 1874-75 роках світ побачила праця В. Антоновича та М. Драгоманова «Історичні пісні українського народу». Згодом виходить збірник М. Драгоманова «Українські народні перекази й оповідання» (1876) [6, 29].

Постать Бориса Грінченка в історії української культури унікальна. Він був ледь чи не останнім діячем новітньої доби, якого з повним правом можна назвати вченим-енциклопедистом за різноманітністю і ва-

гомістю його наукових здобутків, результативністю його громадської праці.

Визначну роль відіграв Б. Грінченко і в розвитку української фольклористики та етнографії. З дитинства він поринув у стихію народного побуту, народної творчості, звичаєвості та традиційності. Під впливом Шевченківського «Кобзаря» Борис Грінченко ще у 15-річному віці починає записувати від народу пісні, казки, перекази та інші фольклорні матеріали. І чи не від цих перших, ще юнацьких спроб, він згодом стане одним з найвизначніших і загальноновизнаних збирачів, знавців і дослідників української усної народної творчості, автором ряду фундаментальних праць з цієї тематики.

Б. Грінченко – активний збирач усної народної творчості, до якої залучав своїх учнів, випускав з ними своєрідний журнал народної мудрості «Думка» (с. Олексіївна, 1888-1889), куди записувалися їх перші літературні спроби, а також фольклорні матеріали, зібрані Є. Позняковим (казки «Три мужики і циган», «Жид і коза», «Мати й син» і народна пісня), П. Книшенком (казка «Вовк і заєць»), Я. Ємченко (переказ «Очищення душі») [10, 42]. У 1886 році в Харкові вийшов рукописний фольклорний збірник народних пісень, казок і загадок («Село. Збірник народних пісень, казок і загадок (кое что из этнографических материалов)»).

Живучи у Чернігові, Борис Грінченко не полишав працю в галузі дослідження української народної творчості. Саме на цей час припадає підготовка і видання його фундаментальної тритомної (понад 1400 сторінок) праці з українського фольклору «Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях» (1895, 1897, 1899). У ній зібрані численні народні уявлення і розповіді про явища природи: зірки, сонце, метеори, про різних тварин і рослини, прикмети та повір'я, знахарство і заговори, вірування, біблійні особи і події, явища сімейного і громадського життя; різноманітні пісні. Збірник вважається кращим виданням українського фольклору та етнографії кінця XIX століття.

Б. Грінченко також підготував до видання й видрукував збірку «Из уст народа: Малороссийские рассказы, сказки и пр.», що вийшла друком у 1900 році; фольклорні збірки для народного читання «Живі струни» (збірник пісень, 1895 р.) і «Думи кобзарські» (1897 р.), «Писни та думи» (I та II частини, 1897 р.)

У загальному, фольклористична діяльність письменника була надзвичайно плідна і широка і, що важливо, досить високо оцінена ще за його життя. Про це засвідчують факти, викладені І. Пільгуком: «Для масово-

го читання Грінченко упорядкував збірки народної творчості – «Веселий оповідач» (1897), «Колоски» (1891, 1898), «Українські народні казки, вибрані для дітей» (1907, 1910) та ін. Цінним внеском у фольклористику є праця «Литература украинского фольклора» (1777-1900). Опыт библиографического указателя» (1901). Б. Грінченко належить до плеяди провідних діячів української фольклористики. За написану за дорученням Російської академії наук рецензію на «Сборник материалов по малорусскому фольклору» О. Малинки одержав золоту медаль» [9, 17].

Працюючи вчителем, Б. Грінченко старанно збирав і вивчав місцеві традиції, народні пісні, щедрівки, колядки, відновлював народні звичаї. Він пропагував ідеали гармонійного розвитку особистості через її діяльність. Народно-педагогічним акордом звучать своєрідні заповіді письменника: не жити марно, шукати вищої мети на життєвій дорозі, робити добро людям, бути вірним сином свого народу, віддавати людям всі сили своєї душі, брататися з ними, відкрито дивитися їм у вічі, вести народ в храм пишної краси, виводити його з п'ятьми своїм сьйвом, високо нести звання людини, нести світло в темні хати, не втрачати надії, не єднатись з розумами низькими, віддавати і душу, і тіло за свій єдиний край [9, 15].

Одне з провідних місць у фольклорному жанрі завжди посідала казка. Саме вона є найулюбленишим та «найчитабельнішим» твором для дітей. Взагалі, коло прихильників цього жанру не обмежується лише маленькими читачами. Бо, мабуть, доброта, відтворена у казці, працелюбність, мужність, кмітливість героїв задовольняють уподобання людей усіх вікових категорій. Та й сам жанр казки дозволяє ставити глобальні проблеми, звертатися до вічного, не порушуючи кордонів жанрової системи, адже в літературу входять всі різновиди казки, і кожен з них привносить свій зв'язок з іншими жанрами: міфом, притчею, баладою, анекдотом [1, 112].

Своїм корінням жанр казки сягає часів Київської Русі. І хоча тексти її не збереглися, але стародавні книжки (пам'ятки, літописи, сказання) переконливо стверджують факт існування казкового епосу на її теренах. Частково ці пам'ятки розкривають і зміст тогочасних народних казок, вказують на багатогранність їх тематики, різноманітність жанрів. Казки цього періоду відображали відносини феодального суспільства, господарську діяльність, побут та світосприймання.

Як відомо, термін «казка» вперше тлумачиться у граматиці Лаврентія Зизанія «Лексись сиречь речения» (1596), де використовується рівнозначно поняттям «баснь» та «байка». Згодом, як ідентичний словам «байка», «вимисел» – у словнику Памви Беринди «Лексіконь славеноросскій і имень тлькованіє» (1627). А у 1649 році грамота Верхотурсько-

го воєводи Рафа Всеволозького вперше офіційно «задокументувала» термін «казка» [12, 5].

Педагогічне значення українських народних казок полягає в тому, що в них закладено народом значний дидактичний та виховний потенціал. Під впливом казок виникають різноманітні почуття та переживання. Казки мають надзвичайний емоційний вплив на дітей, несуть у собі здатність викликати позитивні емоційні стани, які є джерелом активної діяльності маленьких читачів. Іван Франко, високо оцінюючи казки, зазначав, що вони «вкорінюють» у кожній душі любов до рідного слова, його краси, простоти й чаруючої милозвучності. Казкам притаманна насамперед народність. У казках народ споконвіку передавав нащадкам дивовижні мрії про непереможність добра, правди, щасливого життя. У них, як у задзеркаллі, постає психологія та світогляд народу, морально-етичні, естетичні принципи [11, 416].

Олександр Потебня, один із перших дослідників українських казок, слушно зауважував, що потреба українського народу в щасті, достатку, благополуччі мала задовольнятися хоча б у мріях. Тому, у казках відображаються бажання та сподівання народу, своєрідне емоційно-чуттєве, естетичне ставлення до навколишнього світу, багатовіковий педагогічний досвід виховання підрастаючого покоління [6, 30].

Першою великою збіркою українських казок в історії запису усної народної творчості стала збірка Івана Рудченка (1845-1905) «Народные южнорусские сказки», опублікована у 1869-1870 роках. Друге видання вийшло у 1880 році. У передмові до першого видання Рудченко намагається систематизувати казки, пропонуючи таку їх класифікацію: казки про тварин, казки міфічні, казки побутові. Добою розквіту для фольклорної казки було XVII століття.

Панас Мирний за прикладом свого брата Івана Рудченка збирав і записував фольклорні зразки. Так, у виданій 1869-1870 рр. Іваном Біликом (Рудченком) збірці «Народные южнорусские сказки» вміщено десять казок, записаних Панасом Рудченком у Миргороді. Це казки: «Коза-дерева», «Лисичка та курочка», «Півник», «Овечка і козлик», «Рукавичка», «Колобок», «Котик» та ін. Згодом Панас Мирний звернеться до жанру літературної казки. А точніше, до обробки, переказу народної казки та створенні на її основі оригінальної авторської казки. Така казка все ж повинна була зберігати тією чи іншою мірою елементи казки фольклорної: особливу композицію, традиційну систему персонажів, замкнутість часу і простору, тип оповіді. Ця робота вимагала неабиякого літературного таланту («Лисичка-сестричка», 1870 р.; «Казка про Правду і Кривду», 1870 р.) [8, 20].

Серед фольклорних надбань минулого століття – записи казок, виконані письменницями Ганною Барвінок, Лесею Українкою, Оленою Пчілкою, Софією Тобілевич. Софія збирала понад тисячу народних пісень та казок із різних регіонів України. Віднайдену Ганною Барвінок казку «Кривенька качечка» опублікував у «Народных южнорусских сказках» І. Рудченко. Сестра Михайла Драгоманова Ольга Петрівна – відома українська дитяча письменниця Олена Пчілка – вивчала народний побут, народне мистецтво, записувала народні пісні, працювала над розвідкою про українські колядки. Леся Українка – дочка Олени Пчілки та племінниця М. Драгоманова – з дитинства знала багато українських пісень. Все своє життя геніальна поетеса українського народу не кидала праці збирання, записування, збереження і увічнення перлин української народної творчості та майстерним використанням у своїй літературній діяльності її образів, художніх засобів, її мудрості, музичності і ритмічного багатства. По пам'яті (почуті в дитинстві на Ковельщині) Леся Українка записала «Казку про котика і півника», «Дивна сопілка», «Казка про Іванка» [1, 115].

Народна казка постійно привертає до себе пильну увагу письменників. Її універсальність, різноманітність видів, можливість у короткій формі висловити важливу суспільну думку сприяли тому, що на ґрунті казки народної, живлячись її соками, розрослося широке гіллясте дерево *літературної казки*. Життя української літературної казки відносно молоде (приблизно два століття). Письменники в певний спосіб популяризували народний твір через літературні засоби, по-перше, «стилістично опрацьовуючи його, надаючи йому більш викінченої й виробленої літературної форми; по-друге, трансформуючи, збагачуючи при такій обробці сценами власного фантазування» [12, 5].

Одним із фундаторів української літературної казки стала Марко Вовчок. Письменниця створює дитячі казки «Дев'ять братів і десята сестриця Галя», «Казка про правду та кривду» (1889). До розвою жанру казки спричинилися такі письменники: І Котляревський з його обробкою народних казок («Хо», «Про двох цапків», «Дві кізочки» та ін.) та анекдотів про солдатів («Москаль-чарівник»), І. Рудченко («Народныя южнорусскія сказки», Випуск. 1 – 1869, Випуск. 2 – 1870), Білецький-Носенко («Гостинець землякам. Казки сліпого бандуриста, чи співи об різних річах», 1872), Леся Українка та її віршовані казки – «Метелик» (1890), «Лілея» (1891), «Біда навчить» (1891); Г. Квітка-Основ'яненко («Конотопська відьма», «Маруся»), Осип Бодяньський («Наські українські казки запорожця Іська Материнки»), О. Стороженко («Українські оповідання»), П. Гулак-Артемівський, С. Гребінка, Л. Боровиковський

(«Байки й прибаютки», 1852) з «байками», «приказками», «побрехеньками», що «зростилися» на народній основі – це ті митці, котрі першими усвідомили справжнє значення народної прози і своїми творами готували ґрунт для народження казки літературної. Іван Манжура працював над героїчно-сатиричною казкою («Трьом син-богатир», «Іван Голик» – 1885 – 1886); С. Руданський – «Цар-Соловей», «Вовк, Собака і Кіт»; Ю. Федькович – збірка «Казки для руського народу»; казки «Голодний чорт, або Дорога до пекла», «Бідний Михась»; Іван Франко залишив українським дітям величезну казкову спадщину. Крім циклу казок «Коли ще звірі говорили», він створив великі казки-поєми «Лис Микита» (1890), «Абу-Касимові капці» (1895), «Коваль Бассім» (1900), взявши за основу арабські та німецькі казки. І хоча сюжети казок запозичені, за національним колоритом, своїми художніми особливостями це – твори української літератури [7, 3].

Висновки. Наприкінці XVIII – на початку XX ст. в Україні розгорнувся процес національно-культурного відродження. У цей час активно збиралися та вивчалися історичні документи, етнографічні експонати, фольклорні пам'ятки, а попри постійні утиски українського народу на національному ґрунті, його культура не припиняла свого поступу. Представники прогресивної інтелігенції цього періоду багато зробили для українського культурно-національного відродження, формування національної самосвідомості, утвердження української мови, образотворчого мистецтва, що спиралися на міцні традиції культурних надбань українського народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Величко О. До питання про місце казки в історичному розвитку фольклорного фонду / О. Величко // Етика, естетика і теорія культури : Міжвідомчий науковий збірник : Культура і творча активність людини / Ред. кол.: Л. Т. Левчук та ін. – К. : Либідь, 1992. – Вип. 37. – С. 111–117.
2. Голуб М. Специфіка художнього образу у фольклорі / М. Голуб // Етика, естетика і теорія культури : Міжвідомчий республіканський науковий збірник : Проблеми етико-естетичної теорії. – К. : Либідь, 1991. – Вип. 34. – С. 79–85.
3. Денисюк І. Народна специфіка українського фольклору / І. Денисюк // Слово і час. – 2003. – № 10. – С. 41–50.
4. Єфремов С. Історія українського письменства : У 2 т. / С. Єфремов. – Мюнхен : УВУ, 1989. – Т. I. – 505 с. – С. 283–285.
5. Зварич І. Фольклор і література / І. Зварич // Лексикон загального та порівняльного літературознавства / [за ред. А. Волкова та ін.] – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – С. 598–599.
6. Кирчів Р. Початки наукового зацікавлення українським фольклором (збирання і вивчення) / Р. Кирчів // Народна творчість та етнографія. – 2006. – № 2. – С. 27–36.

7. Копистянська Н. Різниця в хронотопі фольклорної і літературної казки (На матеріалі романтизму) // Зб. на пошану проф. Марка Гольберга. – Дрогобич : Вимір, 2002. – С. 73–77.
8. Масловська М. Українська літературна казка в контексті європейської / М. Масловська // Взаємозв'язки української і зарубіжної літератури в шкільному курсі : метод. посіб. / [упор. А. Лісовський]. – Житомир : ЖДПУ, 2002. – С. 18–22.
9. Пільгук І. Класична спадщина Бориса Грінченка / І. Пільгук // Грінченко Б. Твори : У 2 т. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – Т. 1. – 603 с. – С. 5–44.
10. Сиваченко М. Сторінки історії української літератури і фольклористики / М. Сиваченко. – К. : Наук. думка, 1990. – 301 с. – С. 40–66.
11. Франко І. Дві школи в фольклористиці / І. Франко // Зібрання творів : У 50 т. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 29. – С. 416–424.
12. Шевчук В. Українська класична літературна казка та шляхи її розвитку / В. Шевчук // Срібна книга казок : Укр. літ. казки : зб. [для серед. та ст. шк. Віку] / [Упоряд. та приміт. Ю. Винничук]. – К. : Веселка, 1992. – 493 с. – С. 5–34.

УДК 811.161.2'373

*Христина ГАВРИЛЮК,
м. Дрогобич*

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-СПЕЦИФІЧНОЇ ЛЕКСИКИ У ПЕРЕКЛАДАХ І. КАЧАНЮК-СПЕХ

Стаття присвячена проблемі перекладу реалій різної семантичної приналежності німецькою мовою. На основі німецькомовних перекладів «Енеїди» І. Котляревського, «Лісової пісні» Лесі Українки та частини збірки «Три строфи» Д. Павличка, здійснених І. Качанюк-Спех, розглянуто головні прийоми інтерпретації національно-специфічної лексики. Аналіз здійснено шляхом порівняння текстів оригіналу та перекладу на основі двомовних видань.

Ключові слова: переклад, реалія, семантична адекватність, семантичний відповідник, аналогія.

Havrylyuk K. Rendering nationally specific lexicon in interpretations by Irena Kachanyuk-Spiekh. The article is dedicated to methods of rendering different semantic groups of realia into German. The basic interpretation techniques in the interpretation of nationally specific elements have been briefly analyzed based on the German translations of «Aeneida» by I. Kotlyarevskyi, «Das Waldlied» by Lesya Ukrainka and collection of poems «Drei Strophen» by D. Pavlychko, done by